

TACITUS GERMANICUS-PORTREJA

Az *Annales* első két könyvét egy kitűnő olasz kutató Germanicus «sajátos hagiográfiájának» mondotta.¹ De Germanicus alakja nemcsak ebben a két könyvben játszik központi szerepet: ugyanannyira fontos, ha jobban akarjuk érteni, helyesebben óhajtjuk megítélni a tacitusi portréművészetet, sőt általában Tacitus történetfelfogását, történetírói művészetét is.

Nincs itt most szükség a kérdés historiográfiájának taglalására, annak bemutatására, hogy ezt a fehér-fekete portrét, az ifjú Germanicus sugárzó hősi alakját — szemben a zsarnoki önkénynek Tiberiusban testet öltő negatívumával — ki és hogyan magyarázta.² Minden Tacitus-olvasó tudja, milyen kifejezett rokonszenvvel szemléli és szemlélteti írónk Germanicus eszményi személyét, mégpedig lehetőleg következetesen szembeállítva Tiberiusszal.³ Ez a rokonszenv Tacitust a germaniai legiók zendülésének leírásában tagadhatatlan túlzásokba sodorja. Germanicusnak még akárhány nehezen érthető lépésére is talál mentséget és *vele* szemben nem villogtatja különben félelmetes bírálói fegyvereit. Sokkal egyenletesebb Germanicus hadjáratainak és keleti küldetésének leírása: ezek a részek jóval kevesebb kifogásra adnak okot.⁴

Ami a tacitusi rokonszenv esetleges előzményeit — filológus nyelven: a forráskérdést — illeti, köztudomású, hogy Eduard Schwartz Augustus, Tiberius és Germanicus jellemzéseit egy Caligula uralkodásának elejére tehető, csak éppen megnevezhetetlen genialis író egységes alkotásának mutatta ki,⁵ — «alkalmasint joggal».⁶ Az illető «Germanicust Gaius apjaként dicsőíti, csakhogy Germanicus egyúttal Nerónak is nagyapja, ugyanakkor fia annak a Drusznak, akiről azt rebesgették, hogy vissza akarta állítani a *libera respublica*-t (Ann. I 33,2; II 82,2). Kapóra jött tehát a köztársasági pózokkal kacérkodó történetírásnak, Tiberiushoz való viszonyát pedig a Tiberius-ellenes hagyomány torzította el.»⁷

¹ „Una vera e propria *agiografia* del figlio di Druso Maggiore”: *C. Questa*: Maia 5 (1957) 291. l.

² Legutóbb *S. G. Daitz*: *AJPh* 81 (1960) 30 skk. 1.; *A. Michel*: *Tacite et le destin de l'empire*. Paris 1966, 123 skk. 1.; *D. C. A. Shotter*: *Historia* 17 (1968) 194 skk. 1.; Germanicusról általában *vö. K. Christ*: *Drusus und Germanicus*. Paderborn 1956, 65 skk. 1.; *J. J. van Ooteghem*: *Les études class.* 27 (1959) 241 skk. 1.; *W. F. Akveld*: *Germ. Diss. Utrecht* 1961; *E. Koestermann*: *Historia* 6 (1957) 429 skk. 1. és 7 (1958) 331 skk. 1.

³ *Vö. Fr. Krohn*: *Personendarstellungen bei Tac.* Diss. Leipzig 1934, 55 skk. 1.; *E. Koestermann*: *Kommentar zu Ann.* Bd I. Heidelberg 1963, 150. l.

⁴ *E. Koestermann*: *Komm.* I 39.

⁵ RE „Cassius Dio” 1716. h. = *Griechische Geschichtschreiber* (Leipzig 1957) 441. l.

⁶ *M. Gelzer*: RE „Iulius (Germanicus)” 457. h.

⁷ *Uo.*; *vö. a 456. hasábon Germanicus túlbecsüléséről*: „Es ist ein Fehler unserer Quellen, dass sie infolge ihrer Vorliebe für Germ. seine militärischen und politischen Fähigkeiten und Leistungen viel zu hoch einschätzen, insbesondere auch sich dazu verleiten liessen, ihn gegenüber Tiberius auszuspielen.”

Ezt a Germanicusnak kedvező és Tiberiusszal szemben ellenséges hagyományt legvilágosabban — egyértelműen és egyoldalúan — a suetoniusi Caligula-életrajz első fejezeteiben tapinthatjuk ki: *Germanicus, C. Caesaris pater, . . . legiones universas imperatorem Tiberium pertinacissime recusantis et sibi summam rei publicae deferentis, incertum pietate an constantia maiore compescuit . . . Ad componendum Orientis statum expulsus⁸. . . obiit, non sine veneni suspicionem . . . (2) Obiit autem, ut opinio fuit, fraude Tiberi et opera Cn. Pisonis, qui . . . etiam aegrum Germanicum gravissimis . . . acerbitatibus . . . adfecit, propter quae, ut Romam rediit, paene discerptus a populo, a senatu capitis damnatus est. (3) Omnes Germanico corporis animique virtutes et quantas nemini cuiquam, contigisse satis constat⁹. . . Oravit causas etiam triumphalis,¹⁰ atque inter cetera studiorum monumenta reliquit et comoedias Graecas. Domi forisque civilis,¹¹ libera ac foederata oppida sine lictoribus adibat¹². . . vulgo favorabilis . . . (5) Tamen longe maiora et firmiora de eo iudicia in morte ac post mortem extiterunt. Quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subversae deum arae, Lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi; quin et barbaros ferunt etc.*

Tacitus ismerői számára csupa ismerős frázis, az utolsók kivételével, amelyeket a *sacerdotio XVvirali praeditus* Tacitus, a *σεμνός*, így semmiképpen sem irt volna le. Annál jobban illik megint a principatus történetének tacitusi felfogásához a suetoniusi Germanicus-fejezetek lezárása (6, 2): *auxit gloriam desideriumque defuncti et atrocitas insequentium temporum, cunctis nec temere opinantibus reverentia eius ac metu repressam Tiberi saevitiam, quae mox eruperit.*¹³ Nyilvánvalóan a Caligulával hatalomra jutó Germanicus-ág dicsőítését szolgálja a következő (7) fejezet is; vö. továbbá a 9. (*militēs . . . tumultuantis . . . solus haud dubie ex conspectu suo flexit*) és 13. fejezettel (*exoptatissimus princeps . . .*), stb.

A Germanicus-hagyományban kimutatható közös elemek (fogalmazások, ferdtések) tüzetes vizsgálata itt megint csak nélkülözhetőnek látszik:¹⁴ szerzőnk írói, művészi teljesítményét mindez nem érinti. Figyelmet érdemel mindenesetre az a tény, hogy Germanicusnak Suetonius Caligula-életrajzában és Cassius Dio szövegében egyformán jelentkező eszményítést Tacitus erőteljesen kibővíti egy egyéninek megint csak nem mondható motívummal, ti. a regényes Alexandros-életrajz szólamaival. De ha az alexandrosi vonásoknak Germanicusra való alkalmazását, a Germanicusszal kapcsolatban felhangzó szólások genezisést és funkcióját vizsgáljuk, mélyebbre kell hatolnunk.

⁸ Vö. Tac., Ann. II 82,1 *ideo nimirum in extremas terras relegatum*. Ugyanerről a „száműzetésről” a Tiberius-barát hagyományt olvashatjuk Velleius Paterculushnál (II 129,3): *quanto cum honore Germanicum suum in transmarinas misit* (sc. Tiberius) *provincias!*

⁹ Vö. Cass. Dio LVII 18,6 skk.

¹⁰ Vö. Ovid., Fasti I 21 sk.

¹¹ Vö. Tac., Ann. II 82,2 *displicere regnantibus civilia filiorum ingenia*; Suet., Claud. I,4 (az id. Drususról): *fuisse autem creditur non minus gloriosi, quam civilis animi . . . nec dissimulasse unquam pristinum se rei publ. statum, quandoque posset, restitutum. Unde existimo nonnullos tradere ausos, suspectum eum Augusto revocatumque ex provincia, et quia cunctaretur, interceptum veneno etc.*

¹² Vö. Tac., Ann. II 53,3.

¹³ Vö. Fr. Klingner: Tacitus über Augustus und Tiberius. Interpretationen zum Eingang der Ann. SB. Bayer. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 1953/7, 44 sk. I. = Studien zur griech. u. röm. Lit. Zürich — Stuttgart 1964, 657 sk. I.

¹⁴ Vö. Ed. Schwartz: i. h., 1716 sk. h. = 441 sk. I.

A nagy makedón alakjához — részben még életében, részben halála után — tapadó regényes, sőt mitikus vonások¹⁵ ugyancsak *diadochosokra* találtak, mégpedig nemcsak a hellénisztikus udvarokban és az ottani uralkodók aulikus dicsőítéseiben, a már korábban kialakult enkómion-irodalom elburjánzásában, hanem csakhamar Rómában is. Például azok a színes fikciók, melyek a Scipio-család nagyjainak nimbuszát öregbítették, jórészt az Alexandros-regényből táplálkoztak. Gondoljunk a kígyó alakjában megjelenő isteni apától való származás motívumára (Plut., Alex. 3), melyet nemcsak Alexandros, majd Scipio Africanus,¹⁶ hanem később Augustus,¹⁷ sőt még Nero (Tac., Ann. XI 12,1 *Germanici reliqua suboles virilis*)¹⁸ személyével kapcsolatban is dokumentálhatunk. Különben a regényes-drámai szerkesztmények központi hősei az egyes írók kora, helyzete és pártállása szerint cserélődtek, és az eredetileg Nagy Sándornak szánt szerep hol Hannibalra vagy a szicíliai Agathoklésra, majd a «szerencsés» Sullára, a «nagy» Pompeiusra, vagy a «gazdag» Crassusra stb. szállt át.

Így nem fogunk meglepődni, ha nagysándori szólamok színezik Caesar hódítói sikereit és az oikumené egészére kiterjedő elgondolásait is. Ennek szemléltetésére csak a plutarchosi Caesar-életrajzból idézünk néhány helyet: Caesar különféle hispaniai népek legyőzése közben egészen a külső világtengerig jutott el (12,1); a belga vállalkozás során újból az Ókeanosig hatolt előre (20,6); ő volt az *első*, aki hidat veretett a Rajnán és sereggel vonult Germania földjére (22,6); ő volt az *első*, akinek hajóhada kifutott a nyugati óceánra, aki seregével átkelt az addig ismeretlen szigetre és Britannia tervbe vett meghódításával a római *imperium*-ot az oikumené határain túl terjesztette (23,2 sk.). Terve mintegy annak az alexandrosi gondolatnak volt a felelevenítése, hogy a világbirodalom határa köröskörül a külső Ókeanos legyen. A «legyőzhetetlen» Caesar ugyanúgy igényt tartott a nagy világhódító eszmei örökségére, mint pl. az indiai babérokra pályázó Démétrios.¹⁹ Caesarral kapcsolatban mindenesetre nem olvasunk isteni küldetésről, irracionálisnak tetsző «vagyódásról», hogy a külső tengert és azzal a világ határát láthassa; benne nem egyesült «*enthusiasmos* és *ratio*, *mythos* és politika; Caesar terve kizárólag politikai volt».²⁰

De ugyanezeket a terveket, illetőleg szólamokat találjuk Pompeius életrajzában (Plut., Pomp. 38,4 skk.) is:²¹ A kaukázusi törzsek leverése után *elfogta a vágy*, hogy Szírián és Arábián keresztül a Vörös-tengerig hatoljon; győztesként az oikumenét övező Ókeanos partjáig óhajtott volna eljutni. Életrajzírója kiemeli, hogy Pompeius Afrikában *elsőnek* tört előre a külső tengerig; Hispaniában a római birodalmat az Atlanti óceánig terjesztette, és végül a Kaukázus-vidéken majdnem a Hyrkaniai tengerig jutott. A Vörös-

¹⁵ Vö. E. Beurlier : De divinis honoribus, quos acceperunt Alexander et successores eius. Paris 1890, 7 skk. l.; A. Ausfeld : Der griech. Alexanderroman. Leipzig 1907; F. Weber : Alex. d. Gr. im Urteil der Griechen u. Römer. Diss. Giessen 1909; O. Weinreich : Der Trug des Nektanebos. Leipzig — Berlin 1911; Scipióról (és Augustusról): Ed. Meyer : Ursprung und Anfänge des Christentums. I. (Stuttgart-Berlin 1924) 52 skk. l.; Fr. Altheim : Röm. Rel.-gesch. III. Berlin—Leipzig 1933. 67 l.; J. Schmid : RAC „Brautschaft, heilige“ 529 és 539 sk. h.; a „Scipio-regényről“ vö. Mommsen : Röm. Gesch. I⁸ 632. l.

¹⁶ Liv. XXVI 19,6 skk.; Quint. II 4,19.

¹⁷ Suet., Aug. 94,4.

¹⁸ Tac., Ann. XI 11,3; Suet., Nero 6,4; vö. H. Drexler : Burs. Jb. Suppl. 224 (1929) 414. l.

¹⁹ Vö. Fr. Altheim : Röm. Gesch. II. Berlin 1948. 84 sk. l., további irodalommal.

²⁰ Uo., 86. l.

²¹ Uo., 87. l.

tenger elérésével mintegy bezárta volna világra szóló hódításainak körét. Csodálói nemcsak tetteit és sorsát, hanem külső megjelenését is Alexandroséval hasonlították össze (2,2). A Caesarianus Sallustius persze kíméletlenül gúny tárgyává tette a „nagy” Pompeius nagysándori törekvéseit és allűrjeit (Hist. III frg. 88 M.): *sermone fautorum similem fore se credens Alexandro regi, facta consultaque eius quidem aemulus erat*. Ezek közé a *fautor*-ok közé tartozott Cicero is, aki szerint Pompeius nem is földi, hanem égi tájakig, a nap pályájának határaiig terjesztette ki Róma hatalmát,²² míg Vergilius az Aeneis VI. énekének alvilági seregszemléjében majd Augustusra vonatkoztatva licitálja túl az Alexandros-dicsőhimnuszok közhelyeit (VI 794 skk.): *super et Garamantas et Indos proferet imperium; iacet extra sidera tellus, extra anni solisque vias . . .*²³ (Róma mindent túlszárnyaló hatalmának ez a képe él tovább — egyebek között — még a keresztény Minucius Felix írásában is: Oct. 6,2).²⁴

Persze valójában Augustus csak úgy, mint a második princeps *proferendi imperii incuriosus*-nak²⁵ bizonyult. Ugyanakkor Augustus voltaképpen Caesar elgondolását újította fel, midőn a birodalmat *mari Oceano aut omnibus longinquis saeptum* (Tac., Ann. I 9,5) akarta megtartani; ilyen módon «utánozta, illetőleg fejlesztette tovább elődjének törekvéseit»,²⁶ azt, amit Vergilius költői képpel így fejezett ki látomásában (Aen. I 287): *imperium Oceano, famam qui terminet astris*.²⁷

Az Alexandros-motívumok nyomon követése a principatus első századában itt nem feladatunk,²⁸ úgyhogy most — jókora ugrással — egyszerre Tacitusra térhetünk át. Meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy az ismerős fordulatok mindjárt az első «kis» írásban, Agricola enkómiasztikus életrajzában valósággal halmozódnak, — nyilván nem ok nélkül és szándéktalanul. Előszőr — alig észrevehetőleg — Agricola pályakezdésével kapcsolatban hangzik fel a *pothos*-motívum (5,3): *intravit animum militaris gloriae cupido*. Azok a szöveghelyek, amelyek ezt a motívumot Sallustiustól és Liviuستól — legsűrűbben persze Curtius Rufusnak éppen regényessége miatt sokat olvasott ábrázolásában — Maniliusig, Lucanusig, vagy Senecaig stb.²⁹ szemléltetik, kétségtelenül bizonyítják, hogy Tacitus idézett kifejezése nem üres frázis, hanem szemmel láthatólag beleillik az Alexandros-enkómionok hagyományának megszakítatlan

²² Cic. in Cat. III 11,26 *duos cives exstisise, quorum alter fines vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter (ez ő maga) eiusdem imperii domicilium sedesque servaret*.

²³ Vö. Nordennek a helyhez fűzött kommentárjával.

²⁴ Vö. Altheim: i. h., 90 l.

²⁵ Tac., Ann. IV 32,3 és hozzá Koestermann kommentárja (II 113).

²⁶ Fr. Altheim: i. h., 90. l.; vö. Ed. Norden: Die germ. Urgeschichte in Tac. Germ.³ Leipzig—Berlin 1923, 95. l. j.

²⁷ Vö. Ovid., Met. XV 829 skk.: *Quid tibi barbariem, gentes ab utroque iacentes Oceano numerem? Quodcumque habitabile tellus sustinet, huius erit; pontus quoque serviet illi*.

²⁸ Vö. A. Alföldi: Röm. Mitt. 50 (1935) 152 skk. l.; Die Kontorniaten. Bp. 1943, 57 skk. l.; P. Treves: Il mito di Alessandro e la Roma d'Augusto. Milano—Napoli 1953, *passim*.

²⁹ Pl. Sall., Cat. 5,6; 7,3; Iug. 24,2, különösen 63,3 és 92,1; 89,6; 93,3; Hist. I frg. 103 (Sertoriusról); Liviusnál: I 6,3 *cupido cepit Romulum urbis condendae*, vö. I 56,10; XXIV 13,5 (Hannibálról); XXXIII 38,11; XXXVIII 16,4; XL 21,2 *cupido eum* (sc. Philippum) *ceperat in verticem Haemi montis ascendendi*; Curtius Rufusnál igen gyakran, pl. IV 8,3 *Aethiopiam invisere*; IX 9,1 *visendi Oceanum adeundique terminos mundi*; X 1,16 *cognoscendi plura*; Manil. V 137 *visendi ignota*; Luc. X 268 *noscendi Nilum*; Sen., Dial. VIII 5,1 *ignota noscendi* etc.

sorába, a hagyományos enkómion-motívumok alkalmazásának példái közé.

A római terjeszkedés problémájával, illetőleg Agricola negyedik britanniai évének eredményeivel kapcsolatban ezt olvassuk (23): «Ha seregünk *virtusa* és a római név dicsősége engedné, megtaláltuk volna itt Britanniában a határt» (*si virtus exercitus et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus*). A tömör tacitusi fogalmazás mögött az a gondolat rejtőzik, amelyet klasszikus formában Vergilius juttatott kifejezésre a fentebb említett Aeneis-helyen (VI 794 skk.): *Augustus Caesar . . . super et Garamantas et Indos proferet imperium*, vagyis hogy Augustus nemcsak Alexandrost, hanem még a két isteni világhódítót, Herculest és Libert is túlszárnyalja, — *et dubitamus adhuc virtutem extendere factis? A laudator eloquentissimus* vő szemében is Agricola nagyobbnak mutatkozik, mint Britannia *primus inventor*-a, vagyis az isteni Iulius; nem Iulius Caesar, hanem Agricola az eszményi «Britannicus». ³⁰ Az már más kérdés, hogy Tacitus ugyanezt a teljesítményt máshol (Germ. 29,2) miért említi majdnem ugyanezekkel a szavakkal, de név megnevezése nélkül: *protulit . . . magnitudo p. R.* (tehát semmiképpen sem *imperator Domitianus!*) *ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam*.

Ami Agricola teljesítményeinek megítélését illeti, a tisztelő és szerető vő világosan megmondja, amit érez, például Agricola fiktív beszédében (33,3): *ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae tenemus: inventa Britannia et subacta* (vö. 27,1). Tacitus szerint Agricola méltán lett volna hivatva a Iuppitertől (Verg., Aen. I 279) garantált *imperium sine fine* megvalósítására, hiszen megvolt benne minden képesség, hogy a mítikus világhódítók nyomdokaiba léphessen. Ezért emeli ki oly nyomatékosan, hogy Agricola «hódította meg elsőnek Britanniát teljesen» (10,1 *tum primum perdomita est*); az ő flottája hajózta körül elsőnek a leg-távolabbi partokat és pillantotta meg az *ultima Thule*-t (10,4): *tunc primum Romana classis circumvecta . . . Orcadas . . . invenit domuitque*; vö. 38,3 és 33,6 *in ipso terrarum ac naturae fine*: «ugyanaz a hangnem, amelyet Alexandros és vezérkara az Indiai óceán partján (Sen., Suas. I) használ.» ³¹

Agricola és Nagy Sándor alakja és főleg teljesítményei közt persze nehéz lett volna tökéletes párhuzamot szerkeszteni, de azért kevésbé szembetűnő hasonlóságokat még jócskán találunk. Ilyen például annak a «makacs híresztelésnek» az említése, hogy Agricola állítólag méreg áldozata lett (43,2 *augebat miserationem constans rumor veneno interceptum*). A Tacitus későbbi írásaiiban szinte refrénszerűen ismétlődő gyanúsítás irodalmi forrását végső soron Olympias Kassandros-ellenes propagandájában tapinthatjuk ki. ³² Számunkra mégis

³⁰ Vö. H. Nesselhauf: Hermes 80 (1952) 227 skk. 1.

³¹ Ed. Norden: Kunstpr. I 337 sk. 1., vö. Vell. Pat. II 46,1 (Caesar britanniai vállalkozásáról): *alterum paene imperio nostro ac suo quaerens orbem*; vagy főleg Curtius Rufusnál, pl. V 6,13 *humanarum rerum terminos*; VII 9,15 *transierant iam Liberi patris terminos* (vö. IX 4,21); IX 1,3 *ut finem terrarum mare inviseret*; IX 4,17-sk. *ut sanguine suo aperirent ei Oceanum, trahi extra sidera et solem, cogique adire, quae mortalium oculis natura subduerit*; IX 6,20 *haud procul absum a fine mundi*; fontos Liv. XLII 52,14; Fr. Kampers: Alex. d. Gr. und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage. 1901,41 skk. 1.; ld. még Norden: Germ. Urg. 96, 1. j. (egyebek közt Albinovanus Pedito Germanicus 16. évi északi-tengeri expedíciójáról, Sen., Suas. I 15: *anne alio positas ultra sub cardine gentes atque alium flabris intactum quaerimus orbem?*)

³² Vö. W. W. Tarn: CAH VI³ (1957) 474. 1.; G. J. D. Aalders: Historia 10 (1961) 382, 3. j.

rendkívül fontos, mert ez az egyik legfrappánsabb párhuzam Agricola és a Tacitus előadásában szemmel láthatólag Alexandros nyomdokait taposó Germanicus ábrázolása között.³³ Az állítólagos mérgezés motívumának hasonló voltából (vö. az Augustus halála körüli találgatásokkal: Ann. I 5,1 *quidam scelus uxoris suspectabant*; ehhez Cass. Dio LVI 30,1; az id. Drususra vonatkozólag l. fentebb; Traianusról Cass. Dio LXVIII 33,2 stb.)³⁴ persze éppen Agricolára való tekintettel nem következethetünk arra, hogy Tacitus „a 117. év eseményeinek friss hatása alatt írt».³⁵

Biztosnak látszik az *imitatio Alexandri* (és — *pace* E. Koestermann³⁶ — nem az *imitatio Iulii Caesaris*) fennforgása az Annalesnek talán legtöbbet feszegetett helyén (II 61,2): *exin ventum Elephantinen ac Syenen, claustra olim Romani imperii, quod nunc rubrum ad mare patescit*. Az alexandrosi πόθος-tól megragadott Germanicus ugyanúgy az oikumené, sőt a teremtett világ határait igyekszik elérni, mint az első «kis» írás hőse, Agricola (Agr. 33,6 *in ipso terrarum ac naturae fine*). Ismerve Traianus nagysándori ambícióit és allűrjeit (vö. pl. Cass. Dio LXVIII 28,3; 29,1), nyilván a 110-es évek várakozásaira is kell gondolnunk, de Agricola szerepe bizonyosan mutatja, hogy az Annales szerzője az alexandrosi eszmények reinkarnációját már korábban és *másban* is felfedezte.

Mint Eduard Schwartz annak idején megállapította, a Caligula óta nyomon követhető Tiberius-torzkép («von einer stahlharter Linienführung und von einer lastenden Wucht der Schatten») «a közvetlen tapasztalásból érlelődött szenvedélyt tükrözi».³⁷ Nos, hasonlóképpen figyelhetjük meg az «Agricola» óta a Domitianus-élmény kihatásait a tacitusi történetírás fejlődésében. Írónkat a Domitianus-élmény egyrészt gyanakvóbbá, másrészt élesebben látóvá tette a traianusi jelen (*beatissimum saeculum* . . .) megítélésében csak úgy, mint a principatus korábbi évtizedeinek — a «zsarnokság» előzményeinek — vizsgálatában. Így polarizálódnak a világ jelenségei láthatólag kialakult minták szerint, mintegy a személyes rokonszenv, a történetíró családi érdekeinek, filozofikus szölamokkal kendőzött, de korántsem mindig következetes rendi elfogultságának torzító tükrében a *derék* Agricola és a *hitvány* Domitianus alakja köré; Domitianus szerepét később Nero és Tiberius, Agricoláét a mindenkori zsarnoknak kiszolgáltatót hősök — Corbulo stb. — és elsősorban Germanicus veszi át. Megfigyelhetjük, hogy a domitianusi zsarnok-portré egyes vonásai — lélektani és művészi megfontolások eredményeképpen — Vitellius ábrázolásában is előtűnedeznek (Agr. 45,2 *Nero tamen subtraxit oculos* etc. ~ *foedum spectaculum*: Hist. II 70 sk., III 84 sk., stb.), ugyanakkor Germanicus haditetteinek ábrázolásában (Ann. I 60 sk.) pozitív változatban szemlélhetjük a pothos-motívumnak Vitelliusszal kapcsolatban (Hist. II 70,1, vö. Ann. XIV 14,1 vagy XVI 21,1 *ad postremum Nero virtutem ipsam excindere concupivit*) groteszk-ironikusra hangolt megnyilvánulásait. Germanicust is «elfogta a vágy» (Ann. I 61,1 *cupido Caesarem invadit*), hogy láthassa

³³ Vö. Ann. II 69,3 és 73,2 (Koestermann kommentárjával); *C. Questa*: i. h., 314 skk. 1.

³⁴ Ld. Koestermann kommentárját is (I 80).

³⁵ *R. Syme*: Tac. II. (Oxford 1958) 771. 1.

³⁶ Komm. I 367; vö. Curt. Ruf. IV 8,3 *cupido . . . incesserat non interiora modo Aegypti, sed etiam Aethiopicam invisere: Memnonis Tithonique celebrata regia cognoscendae vetustatis avidum trahebat extra terminos solis*.

³⁷ I. h., 1717. h. = 442. 1.

a teutoburgi csatavesztés színhelyét.³⁸ De nála ez nem állati vágy, hanem hőshöz illő, nemes szenvedély, *πόθος*, amely annak idején Alexandrost újabb és újabb tettekre, a világ meghódítására ösztökélte. Germanicus serege sem úgy viselkedik, mint a vitelliusi szoldateszka Bedriacum mezején. A *Historiae* (II 70) olvasója előre tudja, mi lesz a következménye — óhatatlanul — ennek a fölösleges, méltatlan és embertelen báméskodásnak, míg Germanicus nemes és emberséges gesztusa gyümölcsöző eredményekre vezet (Ann. I 62,1).

A két csatatéri szemle egybevetése hatásosan szemlélteti a különbséget *minden*, emberségéből kivetkezett hatalombitorló és az igazi *imperator* között, aki seregével egyetemben a *virtus*, *humanitas*, *pietas*, *disciplina* erényeit testesíti meg. A zsarnok-portré sablonjai közé tartozik az a részlet is, amely szerint Vitellius *non flexit oculos, nec tot milia insepultorum civium exhorruit* (Hist. II 70, 4), míg a *pietas*-tól vezérelt Germanicust nem szennyezheti be a temetetlen hullák látványa (Ann. I 62,2 *imago caesorum insepultorumque*), — Tiberius akadékoskodása csak a zsarnoki féltékenység tünete.

Közismert tény, hogy az *Annales* reménytelenül komor tablóján az egyedüli világos színtű Germanicus, az egyebek közt Domitianus vonásai-val ábrázolt Tiberius unokaöccse és fogadott fia, hatalmának várományosa képviseli. Ismeretes az is, hogyan formálódott az erősen kérdéses Germanicus-hagyomány Caligula trónrakerülése után egyértelműen pozitívvá, illetőleg Tiberius ellenképévé, míg végül Tacitus tolla nyomán megszületett a varázslatos, csak éppen történelmi szempontból nézve tarthatatlan fekete-fehér portré. Germanicus eszményi hőssé magasztosult, akinek a féltékeny és bizalmatlan zsarnoktól mindenki másnál többet kellett elszenvednie; a tacitusi Germanicus az egyetlen személy, akinek szeretetében összetalálkozik a *nobilitas* és a Tacitusnál fenntartás nélkül pozitív előjellel csak ebben az összefüggésben említett nép (Ann. II 82,3 skk.), — a *vulgus* másik pozitív említése jellemző módon Agricola személyéhez fűződik (Agr. 41,3 *poscebatur ore vulgi dux Agricola*, vö. 43,1). Germanicus tehát az, aki a *concordia ordinum* eszményét mindenféle császári propagandánál hívebben testesíti meg; Germanicus az egyedüli eszménykép, aki a Vergiliustól (Aen. VI 851 skk.) meghirdetett római küldetéstudat jegyében Hercules, Liber és Alexandros nyomdokaiba lépett. Gondoljunk még a Germanicus ábrázolásában gyakran megfigyelhető egyéb Alexandros-motívumokra (pl. Ann. II 21,2 *quo magis adgnosceretur, detraxerat tegimen capiti*, mint Nagy Sándor, Curt. Ruf. VII 1,20 *apud Granicum nudo capite . . . dimicantem*), vagy kiváltképpen a halálának leírását követő eszmeifuttatásra (II 73,1 *et erant, qui formam, aetatem, genus mortis . . . magni Alexandri fatis adaequarent*). Az összehasonlítás természetesen Germanicus javára üt ki, hiszen erköles tekintetben messze felülmúlta a makedón uralkodót, és Germania teljes meghódítása csak Tiberius féltékenysége miatt nem sikerült neki (II 73,3): *quod si solus arbiter rerum, si iure et nomine regio fuisset, tanto promptius adsecuturum gloriam militiae, quantum clementia, temperantia, ceteris bonis artibus praestitisset*.

Germanicusnak Nagy Sándorral való összehasonlításából (vö. Liv. IX 16, 19 skk.) Alain Michel³⁹ Tacitus legbensőbb gondolataira akart következtetni («c'est ici qu'il laisse parler son coeur»): Nagy Sándornál is nagyobb az,

³⁸ Vö. Das Altertum 4 (1958) 48 skk. 1.

³⁹ I. h., 127. 1.

aki a *modestia* jegyében — mint Agricola!⁴⁰ — *nem akar* még nagyobbnak látszani; aki túlszárnyalhatta volna, de inkább nem uralkodott az igazság ellenében (*contre la justice*), és aki inkább a becsületet, nem a hatalmat választotta. Germanicus személyében Tacitus az egyetlen, «valóban királyi» erényt ünnepli: «le renoncement à la royauté, le loyalisme qui refuse la violence et les trahisons qu'elle inspire». Az egyetlen uralkodó, akit Tacitus dicsérettel említ, az, aki nem uralkodott. Tacitus úgy búcsúzik eszményített hősétől, mint Horatio Hamlettől: «*Adieu, mon doux prince . . .*»

Germanicus alakját ezek szerint ezer szál fűzte Tacitus képzeletében a *nagyság* megtestesítőihez: a világhódító Alexandroszhoz, valamint Agricolához, az eszményi «Britannicus»-hoz,⁴¹ aki erényei — az *obsequium* (Agr. 42,5),⁴² *modestia* (Agr. 42,4, vö. 4,3), *temperantia* (vö. Agr. 8,1) — révén szintén nagyobbak bizonyult minden ismert nagyságnál. Tudjuk, hogy 83/84-ben Domitianus is felvette a «Germanicus» nevet. Függetlenül attól, hogy a Germanicus-név a nagy zajjal ünnepelt «*Germania pacata*» alkalmából nemsokára Traianus nevei közé is bekerült,⁴³ de attól is, hogy Germanicus alakjának tacitusi favorizálásában szerepet játszott-e egyáltalán Traianus személye,⁴⁴ annyit biztosan állíthatunk, hogy Tacitus az *Annales*-beli Germanicus-portrét nemcsak Tiberius, hanem Domitianus Germanicus Dacicus és egyáltalán minden zsarnok ellenképeinek szánta, és — mint láthattuk, — Germanicus képeinek eszmei vonatkozásában *elejétől fogva apósára is gondolt*.

Tacitus két főhősének ez az eszményítése persze nem ment bizonyos erőltetés és bizonyos következetlenségek nélkül. Hiába, a derék Agricolát, akiről maga a vő mondotta (Agr. 44,2): *bonum virum facile crederes, magnam libenter*, mégis csak nehéz lett volna véos Ἀλέξανδρος-nak feltüntetni, és Germanicus is csak a Germanicus-ág dicsőítői számára volt nagyobb Nagy Sándornál. Caligula nagysándori mániáját szükségtelen itt külön dokumentálni (vö. pl. Suet., Calig. 52);⁴⁵ ehhez járulnak a kóros megalomániában szenvedő uralkodónak Antonius alakjához kapcsolódó hóbortjai, amelyek azonban esetleg nem is voltak teljesen függetlenek *apjának* Tiberiust felbőszítő ötleteitől (vö. Ann. II 43,5; 53,2; 59 skk.)⁴⁶ Tagadhatatlan, hogy az Egyiptomban utazgató Germanicus sok mindenben beleilleszkedett a hellénisztikus gondolatvilágba; így kerülhetett sor pl. az Apis-bika meglátogatására (Plin., Nat. hist.

⁴⁰ Az Ann.-ban Tiberius áttatásból mutatott *modestia*-jának lejáratása (vö. I 7,4 *sensu permodesto*) egyre halad tovább, nyilvánvaló ellentétben Agricola és Germanicus *valódi modestia*-jával; vö. Hist. IV 40,1 és 86,2 (Domitianusról), Ann. VI 20,1 (Caliguláról). A *modestia* igazi tacitusi «Zentralbegriff» (Koestermann, Komm. I 297), vö. Ann. I 11,1 (III 56,2 mindenesetre megjegyzés nélkül); II 26,4 és 58,2. — A tyrannos-sablonnak egyébként hagyományos tartozéka a kezdetben mutatott *modestia*-ból való kivetkezés és a féket nem ismerő kegyetlenség előtörése, vö. pl. Cic. ad Att. XIII 28,3 (tkp. Caesar-ról): *tu non vides ipsum illum Aristoteli discipulum summo ingenio, summa modestia, postea quam rex appellatus sit, superbum, crudelem, immoderatum fuisse?* — U. Zuccarelli könyvéhez (Psicologia e semantica di Tacito, Brescia 1967; cap. III.: L'ideale dell'uomo tacitano: il *vir modestia praeditus*) eddig nem jutottam hozzá.

⁴¹ H. Nesselhauf: i. h., 230. l.

⁴² Vö. Ann. VI 8,4 *obsequii gloria* (ehhez Syme: i. h., I 28 és 58. l.); tanulságos Plin., Paneg. 83,8 *uxori sufficit obsequii gloria*.

⁴³ Vö. R. Hanslik: RE Suppl. X «Ulpius Traianus» 1044. h.

⁴⁴ Vö. A. Michel: i. h., 125. l.

⁴⁵ Vö. C. Questa: i. h., 313. l.

⁴⁶ Vö. Alders: i. h., 383 sk. l.; R. Häussler: Tac. und das hist. Bewusstsein. Heidelberg 1965, 289. l.

VIII 185; Amm. Marc. XXII 14,8), vagyis arra, amit Octavianus annak idején tüntető szándékkal elutasított,⁴⁷ pedig csak egy rövid kitérőt jelentett volna. De közvetlen bizonyítékunk is van arra, hogy az *imitatio Alexandri* gondolata Germanicustól nem volt idegen: Alexandria városával *διὰ τὸν ἠῆρα καὶ πιστήν*, tehát mint Alexandros tisztelője és követője érezte különös jóindulatát.⁴⁸ Így aztán halála után is szinte magától adódott az Alexandrosszal való összehasonlítás. Az már viszont a tacitusi Germanicus-portré — és egyáltalán a tacitusi történetírás — következetlenségei közé tartozik, hogy a hagyományos római *mos maiorum*-ot, melyet Tacitus mindig magasztalt (és fogatkozását mindig siratta), szigorúan véve nem az eszményi vonásokkal felruházott Germanicus istápolta, hanem ellenszenves ellenfele, a «zsarnoki» Tiberius.⁴⁹ Hasonló megfigyelést tehetünk pl. az *Annales* bevezető fejezeteiben (I 3,3), ahol történetírónknak minden igyekezete ellenére sem igen sikerült Germanicus személyét az augustusi utódlás kevéssé épületes kérdéseivel kapcsolatban teljesen elhallgatnia.⁵⁰

Ezeket és általában az efféle következetlenségeket azonban nem törölhetjük ki a tacitusi történetírásból, Tacitus történelmi koncepciójából. Ezért kell a tényállást — ahol csak lehet, — tisztáznunk, és a tacitusi Germanicus-portré vonásainak a fentiekben megkísérelt elemzése talán éppen ezért nem volt teljesen fölösleges.

⁴⁷ Suet., Aug. 93; vö. *Altheim*: Röm. Rel.-gesch. III 42; Germanicus keleti útjáról vö. *E. Koestermann*: *Historia* 7 (1958) 340 skk. l.

⁴⁸ P. Oxy. XXV p. 102 skk., 2435. sz., 18 skk. sor; vö. *Aalders*: i. h., 384. l.

⁴⁹ Vö. *C. Questa*: i. h., 313. l.

⁵⁰ Vö. *Koestermann*: *Komm.* I 71 sk. l.